

УДК 271.4(439) "1912": 323.1

УТВОРЕННЯ ГАЙДУДОРОЗЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЄПАРХІЇ 1912 РОКУ**Мандрик Є.О.** (Ужгород)

Стаття розкриває складний та суперечливий шлях утворення Гайдудорозької греко-католицької єпархії наприкінці XIX – початку XX ст. на національній основі. Розкол серед населення за конфесійною ознакою на угорців греко-католиків та русинів у східній частині Угорського королівства було використано правлячими колами для продовження політики мадяризації напередодні першої світової війни, що на думку можновладців мало призвести до послаблення російського впливу.

Ключові слова: Гайдудорозька єпархія, єпископ, парафія, міжконфесійні стосунки, реформи, релігійна агітація, григоріанський календар, національна ідентичність.

Новітня історія угорських греко-католиків починається із заснування в 1912 році Гайдудорозької єпархії та її подальшого розвитку не лише як еклезиального, але й національного феномена. При цьому слід акцентувати на особливості становища угорськомовного населення: відтепер захищати потрібно було національну своєрідність у русинському та румунському оточенні. Успішне заснування єпархії, принаймі в офіційній інтерпретації, здебільшого виривається з контексту, до того ж замовчується, що цей успіх відповідав також добре продуманим та вигідним інтересам політичних акторів, які зуміли повернути його на свою користь. Завершенням і кульмінацією цього дискурсу вважається 19 листопада 1965 року, коли на II Ватиканському соборі угорська *lingua vulgaris* була визнана повноправною літургійною мовою [4, с.171]. Тут можна також зауважити, що історія "з'єднаних" угорців у своїй власній церковній історіографії сильно прив'язане до Гайдудорога.

Як саме відбувалися етнічні контакти, міграції і пов'язані з цим зміни, історично досліджено поверхово. Звідси й не дивно, що відомості про заснування громад Дорога за 1616 рік повідомляють про ймовірне заселення гайдуками сербського ватажка Дюли Сави, за походженням "угорцями". Дана проблематика чекає на подальше дослідження задля розвінчання етнічних стереотипів та кліше. Приклад Дорога у цьому плані є показовим: його жителі відбували службу в королівському війську, а коли після смерті трансільванського князя Габора Бетлена (1613–1629) король Фердинанд II Габсбург наділив їх гайдуцькими привілеями, громада стала справжнім "містом гайдуків". Надані вольності приваблювали жителів навколишніх поселень. Переселяючись до Дорога, вчорашні руські та румунські піддані намагалися асимілюватись та мовно злитись з місцевими міщанами. До міста скеровували тільки таких священнослужителів, котрі добре володіли угорською мовою. Саме цим можна пояснити появу в історіографії на початку XX ст. нової тенденції – для тодішніх угорських відносин

радше надзвичайної – не шукати власних коренів у архаїчних часах, а для утвердження сучасної ідентичності наводити об'єктивні аргументи.

Для греко-католиків – як русинів, так і угорців, друга половина XVIII ст. мала особливе значення, коли тогочасні провідні духовні та громадські діячі розгорнули активну участь у втіленні культурно-політичних реформ, запроваджених Марією Терезією (1740–1780) та Йосифом II (1780–1790). Саме тоді вперше було перекладено на угорську мову літургійні тексти та використано їх у церковних богослужіннях. Тут слід відзначити чималий внесок у розвиток угорської церковної граматики самого Андрея Бачинського як гайдудорозького пароха, згодом єпископа мукачівського.

Спроба запровадити угорську мову до богослужінь розпочалась ще у 60-х роках XIX ст. Зібравшись в Гайдудорозі, "угорські греко-католики" під проводом змадяризованого поручника Лайоша Форкоша склали та надіслали мукачівському єпископу Василю Поповичу (1837–1864) меморіал, в якому вимагали введення угорської мови до літургії. Сам Л.Форкош намагався довести, що "мадярські греко-католики – це залишки східного християнства в Угорщині з часів святого Стефана, які вже в IX ст. вживали літургійну мову" [6, с.14]. Відомий дослідник з цієї проблематики Д.Грігаші у своїй науковій праці "Найновіша історія угорських греко-католиків" документально довів, що угорської мови ніколи перед тим у літургії не вживалося та що так звані "мадярські греко-католики" це тільки змадярені українці і румуни" [7, с.105]. Це підтверджує і інший тогочасний дослідник Дьєрдь Рейнер, коли доводить тезу про відсутність вживання угорської мови віруючими грецького обряду у проведенні літургії на території Угорщини [10, с.31].

Незважаючи на це, слід мати на увазі, що в межах Мукачівської єпархії вже на середину XVII ст. у Гайдурозі проживали тільки угорці, а вже у 70-х роках XVIII ст. у багатьох комітатах, підпорядкованих єпархії, проживали угорські греко-католики. Тільки у Саболчському комітаті

з 129 населених пунктів близько у 90 проживали представники вказаного релігійного віросповідання. Проблема виникла тоді, коли бажання про введення угорської літургії наштовхнулося на супротив офіційного папського престолу.

Єпископ В. Попович, котрий попередньо був підданий переслідуванням урядовими чиновниками за його "народовецьке переконання", бажав уникнути нових неприємностей з боку влади, тому вважав за краще відіслати названий меморіал до Святійшого Престолу. У свою чергу він єпископським розпорядженням забороняє вживання угорської мови у богослужінні без дозволу на те Апостольського Престолу.

Угорських греко-католиків ніяк не задовільняло рішення владики, добре розуміючи, що Апостольський Престол за цих обставин ніколи не погодиться на мадяризацію церкви, котра всіляко підтримується угорською владою та пресою. Хоч правлячі кола і нехтували почуттями свого народу, Рим не міг дозволити угорцям використати церкву у своїх політичних цілях, тим більше знаючи про політичну конфронтацію угорців з австрійцями. Так, грамотою від 7 грудня 1866 року Апостольський Престол "суворо заборонив мадярську літургію".

Ще напередодні угорської революції, 1843 році, в угорському сеймі, групою депутатів було запропоновано видрукувати державним коштом літургійні книги угорською мовою. Та їх проект було відхилено. У той же час, коли інші етнічні меншини Угорщини спромоглися досягнути помітних успіхів у розбудові своїх церковних структур, угорські греко-католики були затавровані протестантами-кальвіністами як "носії російської мови". Як наслідок, серед представників греко-католицької інтелігенції почався перехід до інших віросповідань, що поставило під сумнів доцільність існування самої уніяцької церкви.

Між тим, у 1867 році сталася подія, котра сколихнула громадськість і прискорила розвиток подій. Вона була спричинена заборонаю Велико-Варадинським єпископом Йосифом співати духовні пісні греко-католикам у м. Мако угорською мовою. Преса підняла потужну "кампанію" проти єпископа, вірники з Мако звернулися до дорозьких співбратів з проханням наполегливо продовжувати боротьбу за створення власної єпархії та вживання угорської літургійної мови. Владика відхилив ці домагання, тому що в його етнічно-строкатій єпархії мовна емансипація загрожувала існуючому порядку [7, с.118]. В той же час мешканці Мако звернулися до Державних зборів про насильницьке впровадження у літургію румунської мови. Скаргу розглядала палата

представників із винесенням висновку задовільнити прохання вірян [8, с.64].

Після докорінної зміни політичної обстановки, пов'язаної із підписанням австро-угорської угоди 1867 року про «примирення», найвищим пріоритетом для угорської провладної еліти було створення та розбудова своєї національної держави. Конфесійна сцена, хоч і у дещо вузких рамках, все-таки надавалася для того, аби використати її для реалізації власної політичної програми. Угорська правляча верхівка не бажала та й не могла підтримати дану "партіотичну справу". Парламент виніс на обговорення дане питання на своїй надзвичайній сесії, чим було залучено до дії політичні важелі тиску. З іншого боку, опір зацікавлених церковних кіл не можна було подолати повністю.

Невдовзі угорські патріоти започаткували нову акцію за створення окремої єпархії для угорських греко-католиків. 16 квітня 1868 року у Гайдудорозі було проведено з'їзд угорських греко-католиків, на якому було прийнято наступну постанову: 1) створити окрему угорську греко-католицьку єпархію і 2) ввести до літургії угорську літературну мову. Влада спочатку не хотіла підтримати таке рішення, аби не припинити мадяризацію решти Закарпаття. Згодом угорський уряд підтримав справу угорської літургії, проте в Римі не зміг досягнути успіху. Стосовно створення угорської єпархії уряд вважав, що краще буде, якщо змадяризовані русини не відлучатимуться від Мукачівської єпархії і в подальшому будуть проводити агітацію за угорськомовну літургію. В той же час уряд погодився на створення окремого Гайдудорозького вікаріату з угорською державною мовою, про що було проголошено 20 вересня 1873 року. На перших порах до вікаріату ввійшло 33 парафії з чисельністю 49 922 вірників. Міністерство культу іменувало першого Гайдудорозького вікарія в особі каноніка Івана Даниловича. Цього ж дня міністр Агоштон Трефорт своїм листом наказав Мукачівському єпископу запровадити угорську мову в усьому Гайдудорозькому вікаріаті, що обіймав комітати Гайду, Саболч і Сатмар [7, с.157-158].

Звичайно, це був тільки компроміс з боку уряду так як федеральні збори своїм рішенням встановили, що до окремої єпархії має входити не менше 55 парафій. Щодо негативного ставлення до справи запровадження угорської мови та створення вікаріату з боку угорського латинського єпископату, як на той час, нас не надто дивує. По-перше, вони побоювалися конфлікту з Апостольським престолом, який відстоював іншу точку зору. У свою чергу Рим побоювався появи прецеденту, який міг викликати ерозію всередині самої Католицької церкви. По-друге, поділ існуючих єпархій,

заселених переважно етнічними меншинами, викликав нові міжетнічні конфлікти, чого Естергомський примас, глава Католицької Церкви в Угорщині бажав якомога уникнути. У той же час потенціал розбрату тепер почали використовувати інші – світські сили. Так, 23 січня 1881 року греко-католики скерували нову петицію, в якій використали досі невідомий аргумент: запровадивши угорську мову в Літургію можна було б так само успішно розповсюдити цю мову і серед національних меншин [4, с.113].

Офіційна австрійська преса відразу розпізнала в цій акції інструмент мадяризації і відповідно подала громадськості цей патріотичний рух. Окремі статті заходили так далеко, що в них стверджувалось нібито автори прохання є старовірними русинами, яких угорський уряд при допомозі своїх священників наразі тепер прагне мадяризувати. Інші ж знову ставали на захист "угорської національної церкви", яка має рано чи пізно утвердитись. У будь-якому випадку відтепер "церковні князі" відчули тиск з боку "високої політики".

Разом з тим, звертає на себе увагу та обставина, що у фаховій літературі було повністю упущено чи свідомо проігноровано висвітлення одного суттєвого аспекту. Мова йде про те, що навіть цих скромних успіхів угорці не змогли б досягти без потужної підтримки суспільної еліти, яка складалася з крихітного прошарку інтелігенції, не кажучи вже про відсутність політичної підтримки з боку владних структур.

У новоствореному угорському вікаріаті священники-патріоти почали відправляти деякі частини богослужінь по-угорськи. Очолив їх о. Еміліан Меллеш, який став провідним агітатором запровадження угорської мови в богослужіннях. За свій патріотизм Е. Мелеш був відзначений владою титулом таємного радника й парохом русинської парохії в Будапешті. Саме під його наглядом наприкінці XIX ст. змадяризовані греко-католики Гайдудорозького вікаріату почали свавільно вводити новий, тобто Григоріанський календар. Е. Мелеш вже у 1893 році видав т. зв. Хресний календар (Keresztes Naptár), в якому греко-католицькі свята були подані за новим стилем [1, с.320]. Сам Мелеш на сторінках католицького часопису всебічно мотивував та ревно захищав ідею мадяризації греко-католицької літургії посилаючись в тому числі на чималі приклади з практики Мукачівської єпархії [9, с.105].

С. Фенцик гостро засудив таке самовільне трактування віками освяченої церковної традиції і навів переконливі доводи, задля яких священникам, без дозволу вищої церковної влади, ніяк не дозволено вільно впроваджувати новий Григоріанський календар. Проте греко-католики

на такі заклики зовсім не звертали уваги, а сам Е.Мелеш, ставши в 1909 році парохом Будапештської парафії, самочинно запровадив угорське богослужіння і новий календар [1, с.321]. Все це відбувалося незважаючи на масові протести самих парафіян. За прикладом Е.Мелеша пішли й інші поугорщені парафії.

Щоб випередити очікувані наслідки та під тиском міністерства культу, мукачівський єпископ Ю. Фірцак звернувся до свого духовенства у справі календаря. Хоч значна частина священників прихильно поставилась до зміни, все таки багато з них остерігали владу, що народ ніяк не піде за новим календарем. Так, справа календаря на деякий період вщухла.

Відповіддю папського престолу на мадяризацію греко-католицької літургії було видання декрету від 2 вересня 1896 року про сувору заборону вживати угорські літургійні книги та виключне відправлення богослужінь на церковно-слов'янській мові. Така постанова Апостольського престолу ще більше обурювала "патріотів". Як наслідок, 20 червня 1898 року вони заснували в Будапешті свою організацію "Крайовий комітет". Першим представником комітету став член палати депутатів від Закарпаття Євген Сабов, духовним провідником залишився Е. Меллеш.

Основною метою діяльності Крайового комітету було: 1) повернути на свій бік чим більше прихильників за впровадження угорської літургії; 2) примусити Апостольський престол визнати угорську мову та літургію і 3) запровадити Григоріанський календар [4, с.164]. Уже після досягнення мети, тобто утворення єпископату, Є. Сабов у своїй праці подає власну оцінку пройденому шляху [11, с.172]. Учасники комітету започаткували у пресі потужну кампанію на підтримку угорського богослужіння. На тих священників, які боронили канонічну основу слов'янського обряду, накидали ярлик "москаля" та "панслависта".

Виконавчий комітет розробив відповідний меморандум, який вручили самому примасу, прем'єр-міністру, голові парламенту та міністру віросповідань. У меморандумі наголошувалось, що вірники "російської мови" не розуміють і не бажать нею послуговуватися. Міністр віросповідань Дюла Влашшіч письмово звернувся до примаса і попросив того особисто втрутитись у Римі. Прем'єр-міністр Д. Банффі і голова парламенту Сіладі заявили про свою активну підтримку. Проте Естергомський примас зовсім не відреагував на лист міністра, після чого той у листі від 12 вересня 1896 року повторно звернувся до того, настирливо прохаючи підтримати запровадження угорської богослужбової мови [2, с.492-493].

У цій напруженій ситуації єпископи Мукачівської та Пряшівської єпархій часто

втрачали орієнтацію. З одного боку, Апостольський престол "раз і назавжди" заборонив вживання угорської літургійної мови, з іншого, перебували під тиском влади, вони му- сіли інколи і поступатися. Проте жоден з них не наважився на рішучий крок проти мадяризації, хоч мали на те розпорядження Риму.

Так, в обстановці патріотичних святкувань тисячоліття угорської колонізації, 27 червня 1896 року в університетській церкві Будапешта гайдудорозький парох демонстративно відслужив угорськомовну літургію. Змадяризовані священики продовжували запроваджувати угорську літургію незважаючи на протести вірників, спираючись на угорську пресу та підтримку влади. Всупереч забороні Апостольського Престолу, мадяризація церкви проходила паралельно і на Закарпатті.

З нагоди ювілейного 1900 року до Риму зібралось греко-католицьке паломництво під керівництвом Пряшівського єпископа Івана Валія, в якому взяло участь 461 мирянин та 67 священиків. Центральний комітет використав нагоду, щоб передати папі Леву XIII меморандум у справі запровадження угорської богослужбової мови. Згаданий меморандум мав вручити папі сам єпископ, але, коли на спільній аудієнції єпи- скоп Валій почав свою промову, папський камерарій наказав не порушувати цієї справи [5, с.41-64].

З часом у практику богослужінь в угорських парохіях поступово ввійшли "тихі молитви" на церконослов'янській мові, а решта – угорській. До такого компромісу дійшли всі зацікавлені сторони. Папський нунцій інформував збентежених єпископів, що Апостольський Престол і надалі забороняє угорську мову в богослужіннях, однак "не буде наполягати", щоб дотримуватись цієї заборони. Після багатьох звернень до високопосадовців, папська канцелярія у 1909 році наказала примаса К. Васарі, щоб у справі угорського богослужіння "дотримувались попередні вироки"

Єпархія	Матірні церкви	Філії	Угорці	Інші національності	Не розмовляють угорсь- кою
<i>Мукачівська</i>	73	269	12 890	1 922 (русини)	611
<i>Пряшівська</i>	36	282	25 260	8 822 (русини)	3322
<i>Великоварадинська</i>	44	53	25 768	16 942 (волохи)	4036
<i>Герлянська</i>	5	3	4 762	5 924 (волохи)	2205
<i>Будапештська (парохія)</i>	1	-	5 805	-	-

До нової єпархії передбачалося приєднати й парохії поза регіонами, які вже знаходилися під наглядом вікарія. Оскільки тут подані не тільки результати перепису населення 1990 року, але й відомості з церковних шематизмів, очевидними є розбіжності між двома джерелами [3, с.208].

Поза межами вікаріату до новоствореної єпархії мало перейти 103 парохії разом із філіями

Апостольського центру. Скориставшись моментом, угорські патріоти зуміли переконати державних чиновників у створенні самостійної угорської єпархії.

12 вересня 1911 року Центральний Комітет надіслав до Риму прохання створити для угорців окрему єпархію "грецького обряду", тобто з грецькою літургійною мовою [2, с.492-496]. Очевидно, патріоти і не задумувались вводити грецьку мову, а, навпаки, таким шляхом ввести в оману папську канцелярію. Нову акцію підтримала католицька церква на чолі з примасом. Угорська влада від себе підтвердила "гарантію", що в новій єпархії буде вживатися грецька літургійна мова, а угорську мову можна буде вживати тільки в нелітургійних справах.

Так, крайовому комітетові вдалося переконати уряд у необхідності створення окремої угорської єпархії. Уряд у 1911 році зніціював такі переговори, на що було дано згоду самого імператора Франца Йосипа. У своєму листі до міністра віросповідань угорські уніяти чи не найвиразніше визначили свою подвійну ідентичність. По-перше, наголошувалось, що, незважаючи на приналежність до румунських та русинських єпархій вони завжди визнавали себе частиною угорського етносу. Крім того, східні католики запевняли Відень у своїй вірності католицизму "посеред кальвінстського моря".

Звичайно, католицький єпископат захищав не тільки інтереси Римського престолу, але й свої власні, а це відіграло у його позиції вирішальну роль. Всі учасники дискусії розуміли, що нова єпархія може бути створена тільки за рахунок інших, вже існуючих унійних утворень. За дорученням греко-католицького вікарія, в Гайдудорозі підготували перелік парохій, які повинні ввійти до новоутвореного єпископату. Загалом вікарій виконував право нагляду в п'яти єпархіях, які мали "делегувати" наступну кількість громад:

та 76 892 віруючих. Загалом нова єпархія повинна була охопити 159 церковних громад із загальною кількістю 204 209 віруючих. Опіраючись на ці дані, учасники конференції в Гайдудорозі 16 лютого 1912 року звернулись до світських та церковних властей за підтримкою. У листі від 11 липня 1912 року міністр віросповідань Ціхі повідомляв примаса в

Естергомі, що його величність король погодився на створення угорської греко-католицької єпархії. Щоправда, літургійною визначалася старогрецька мова. Вирішення інших питань монарх передав у компетенцію міністра, що означало, що ані примас, ані єпископат більше не мали впливу на перебіг справи.

Невдовзі папа Пій X видав буллу "Christifideles Graeci Ritus" від 8 червня 1912 року, якою створив для угорських греко-католиків самостійну Гайдудорозьку єпархію з причин: 1) великого "росту" угорських греко-католиків; 2) надії на "мир і єдність" між віруючими того ж обряду, що говорять різними мовами; 3) з надією на тіснішу співпрацю між Угорщиною і Апостольським Престолом і 4) бажанням Святішого Отця відвернути "небезпеку ганебного життя, що його Римські Архирей багато разів осудили, тобто впровадження розмовної мови до Св. Літургії".

Папська булла про заснування єпископства висувала певні умови. Перша стосувалася літургійної мови, однозначно забороняючи використовувати для цього народну угорську мову. Офіційно богослужіння

мали відправляти старогрецькою. Це було своєрідним компромісом між обома сторонами, так як факти засвідчували, греко-католицькі священники й надалі відправляли літургію угорською мовою, і тільки канон речували церковнослов'янською. Друга умова булли мала територіальний характер, поширюючи юрисдикцію гайдудорозького єпископа на обмежену кількість перелічених у ній міст і сіл.

Таким чином, із встановленням Гайдудорозької єпархії на теренах історичної Угорщини встановилась ще одна церковна греко-католицька адміністративна одиниця, яка обіймала угорськомовне населення та вірників східного обряду. До 1912 року угорські греко-католики були підпорядковані Мукачівській, Пряшівській, Вилковарадинській єпархіям. Починаючи з перших десятиліть XIX ст. угорські греко-католики боролись за надання права сповідувати свою релігію на державній мові, яка не відносилась до канонічних, сакральних мов. Утворення єпархії прискорилось складними релігійними процесами, які були спричинені масовим переходом закарпатських греко-католиків до православ'я.

1. Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. – Т. I: Єпархічне оформлення. – Видання друге. – Рим-Львів: Видавництво Отців Василіан "Місіонер", 1967.
2. Пап Степан. Історія Закарпаття: У 3-х томах. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. – Том III.
3. Шпаненбергер Н. Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної ідентичності Греко-католицької церкви в Угорщині // Ковчег: Збірник статей з церковної історії. – Число 4. – Львів, 2002.
4. Botlik József. Hármás kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). – Budapest: Új mandátum könyvkiadó, 1997. – 335 l.
5. Emlékkönyv a görög szertartású katolikus magyarok római zárandoklatáról. – Budapest, 1901.
6. Farkas Lajos. Egy nemzeti küzdelem története. Sajtó alá rendezte és tájékoztatóval ellátta György Endre. – Budapest, 1896.
7. Grigassi Gy. A Magyar Görög Katolikusok legujabb története. – Ungvár, 1913.
8. Janka György. A magyar liturgikus nyelv és a Makói görög katolikusok. – Nyiregyháza, 1991.
9. Melles Emil. Magyar liturgia // Katolikus szemle. – 1902. – 16. kötet.
10. Rajner Lajos. A görög szertartású katolikus magyarok mozgalmá// Katolikus szemle. – 1902. – 15. kötet.
11. Szabó Jenő. A görög-katolikus magyarság utolsó kálvária-útja 1896–1912. – Budapest, 1913.

РЕЗЮМЕ ОБРАЗОВАНИЕ ГАЙДУДОРОГСКОЙ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЕ ЕПАРХИИ 1912 ГОДА

Мандрик Е.А. (Ужгород)

Статья раскрывает сложный и противоречивый путь образования Гайдудорогской греко-католической епархии в конце XIX – начале XX в. на национальной основе. Раскол среди русинов в восточной части Венгерского королевства был использован правящими кругами для продолжения политики мадьяризации накануне Первой мировой войны, что, по мнению чиновников, должно было привести к ослаблению российского влияния.

Ключевые слова: Гайдудорогская епархия, епископ, приход, межконфессиональные отношения, реформы, религиозная агитация, григорианский календарь.

SUMMARY
THE FORMATION OF THE HAJDÚDOROG GREEK-CATHOLIC
EPARCHY OF 1912

Y. Mandryk (Uzhhorod)

This article presents a complicated and contradictory way of the Hungarian Hajdúdorog Greek-Catholic Eparchy formation on the national basis in the late 19th and early 20th century. The split among the Rusyns in the Eastern part of the Kingdom of Hungary was used by the ruling circles to continue the Magyarization policy on the eve of World War I which the leaders thought would weaken Russian influence.

Key words: Hajdúdorog eparchy, bishop, parish, interdenominational relations, reforms, religious agitation, Gregorian calendar.